

Stjepan PRUTKI
Državni arhiv u Vukovaru
stjepan.prutki@davu.hr

Stručni rad/Professional paper

UDK/UDC: 930.25:004:34:347.2:005.92(497.5 Vukovar)"1786/1892"

MOGUĆI METAPODACI I NJIHOVO POVEZIVANJE U OPISU I KORIŠTENJU DIGITALIZIRANIH ZEMLJIŠNIH KNJIGA DRŽAVNOG ARHIVA U VUKOVARU

Apstrakt: *Državni arhiv u Vukovaru proveo je digitalno snimanje zemljišnih knjiga fonda: Brodska graničarska pukovnija Gruntovni ured Vinkovci, sačuvanih u rasponu 1786-1892. godine, kao prvorazrednih historiografskih izvora za proučavanje povijesti razvoja zemljišno-vlasničkih odnosa, migracija i zavičajnosti stanovništva, ali i sporednih povijesnih grana – toponomastike i onomastike. U radu se daje povijesni pregled razvoja posjedovnih odnosa u Vojnoj krajini, te pregled izrade mogućih metapodataka (oznake čestica i posjeda s poveznicom na kućne brojeve, vlasnici, promjena vlasništva, osnove vlasničkih promjena, nadnevc i povezivanje podataka) relevantnih za opis i korištenje repozitorija digitaliziranih zemljišnih knjiga kao završne faze u procesu elektronske obrade ovih jedinstvenih arhivskih izvora.*

U radu se naglasak stavlja na mogućnosti sveobuhvatnoga korištenja vrijednih zapisa digitalno obrađenih zemljišnih knjiga, te njihovog povezivanja u jedinstven sustav agregacije podataka u informatičkome okružju, s ciljem jasne i neposredne dostupnosti podataka kao kvalitetnog izvora informacija. Ujedno se skreće pažnja i na moguće povezivanje podataka iz zemljišnih knjiga s već postojećim platformama koje prezentiraju kartografsku dokumentarnu baštinu, što u konačnici nudi potencijal povezivanja slijeda vlasničkih odnosa kroz 150-godišnju povijest našega područja s pozicijama posjeda na sačuvanim i digitalno obrađenim georeferenciranim katastarskim planovima Austro-Ugarske Monarhije.

Ključne riječi: *Zemljišna knjiga, digitalizacija, katastarski plan, vlasništvo, Austro-Ugarska, Vukovarsko-srijemska županija.*

POTENTIAL METADATA AND THEIR LINKING IN DESCRIBING AND USE OF DIGITIZED LAND REGISTRIES OF CROATIAN STATE ARCHIVES IN VUKOVAR

Abstract: *Croatian State Archives in Vukovar have digitized the land registries of the archival fond Brod Regiment, Land Registry Office Vinkovci; these preserved documents were created in the period between 1786 and 1892 and are first-rate historiographical sources for studying the historical development of land ownership relationships, migrations and regionality of the population, as well as of secondary branches of history – toponymy and onomastics. This paper provides a historical overview of the development of ownership relationships in the Military Frontier, as well as an overview of potential metadata generation (lot numbers and property designations with links to house numbers, owners, changes of ownership, grounds of ownership changes, dates and data linking) relevant for the description and use of the repository of digitized land registries as the final step in the process of electronic processing of these unique archival resources.*

The paper emphasizes the possibilities of comprehensive use of valuable records of digitized land registries, as well as of connecting them into a single system for data aggregation in the electronic environment, with the aim of clear and immediate availability of data as a high-quality source of information. At the same time, attention is drawn to the potential linking of land registry data with existing platforms that present the heritage of cartographic documents, which ultimately provides the possibility of connecting the sequence of ownership relationships through the 150-year history of our region with the positions of properties on preserved and digitized georeferenced cadastral plans of Austria-Hungary.

Key words: *Land registry, digitization, cadastral plan, ownership, Austria-Hungary, Vukovar-Srijem County.*

Uvod

Jedan od najvrijednijih arhivskih fondova pohranjenih u Državnom arhivu u Vukovaru predstavlja, među ostalim, arhivski fond Brodske graničarske pukovnije Gruntovni ured Vinkovci.¹ Sastoji se od ukupno 182 knjižne jedinice koje se odnose na najstarije sačuvane zemljišne knjige za područja nekadašnje Brodske pukovnije koja su poslije ukidanja Vojne krajine 1881. godine pripala vinkovačkom i županjskom kotaru. U njima je dokumentiran cjelokupan razvoj posjedovnih odnosa

¹ Državni arhiv u Vukovaru (dalje: DAVU), Fond: Brodska graničarska pukovnija. Gruntovni ured Vinkovci (dalje: BGP-GUVk).

od prve katastarske izmjere na području bivše Vojne krajine, izvršene na temelju carskog patenta od 10. 2. 1786. godine², sve do 90-tih godina 19. stoljeća, kada se na području Austro-Ugarske sastavljaju jednoobrazne zemljišne knjige, na bazi zemljišno-knjižnih uložaka, kakve danas znamo.³

Njihov značaj i vrijednost kao povijesnog izvora proizlazi iz njihova sadržaja i funkcije, a da bismo razumjeli narav podataka u njima sadržanih, nužno je dati detaljan osvrt na razvoj posjedovnih odnosa na području bivše Vojne krajine, koji su se u bitnome razlikovali od onih u ostalom, feudalnom, tj. „civilnom“ dijelu Austrijskog Carstva.

Povijesni razvoj posjedovnih odnosa u Vojnoj krajini

Počeci normiranja posjedovnih prava

Nakon osvajanja Slavonije, austrijske vlasti započinju proces inkorporiranja zemlje u postojeće institucije kakve su vladale u ostalim zemljama Habsburške Monarhije. Iznimka je bila ta da vlast u ovim krajevima sve do polovice 18. stoljeća nije bila u rukama bana i Hrvatskog sabora, već bečke Dvorske komore. Čitavo oslobođeno područje dijeli se na civilni dio, tzv. paoriju, gdje se uspostavljaju feudalni društveno-ekonomski odnosi, kakvi su vladali u čitavoj Monarhiji, i vojni dio, tzv. Vojnu krajinu, koja je kao pogranični dio prema Turskom Carstvu bila organizirana na jedan poseban način. Naime, u Vojnoj je krajini sva uprava bila u vojnim rukama, administrativno-upravne jedinice bile su pukovnije, kojima je na čelu bio pukovnik, a svaki je seljak-graničar od 16. do 60. godine o svome trošku bio dužan služiti vojsku, i na carev poziv ratovati u i izvan zemlje. Svrha je takvog uređenja bila, stvoriti čvrstu bazu stalne i uvijek spremne vojske. Da bi se to ostvarilo, u Vojnoj je krajini uveden nekakav oblik vojno-feudalnog sustava, u kojemu je sam car jedini zemljišni gospodar, a zemlja, dodijeljena kao „vojno leno“ na uživanje seljacima-graničarima, služila je kao naknada za vršenje vojne službe. Posjedovanje zemlje bilo je povezano, dakle, uz obvezu služenja vojske. Zemlju je obitelj uživala trajno, a nakon smrti nositelja lena, posjed se nasljeđivao u muškoj lozi, a ako nije bilo muških potomaka, zemlju su naslijedile kćeri, ukoliko su živjele u krugu obitelji. Ako takvih nije bilo, posjed su mogla naslijediti braća i druga rodbina umrloga, ukoliko su živjela s njim u kući, a naposljetku, i druga rodbina izvan kuće, ako nisu imali sami dovoljno zemlje za vlastito uzdržavanje. Ako nositelj lena nije imao nikakve rodbine iza sebe, posjed je pripao fisku.⁴

2 Franz Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, sv. 3, Beč 1875, 10-13. (dalje: F. Vaniček, *Spezialgeschichte*).

3 Stjepan Prutki, *Zemljišne knjige – počeci, povijesni razvoj, značaj, Okrugli stol Zemlja: zbornik radova*, Centar HAZU Vinkovci, Vinkovci 2014.

4 Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb 1985, 229-230. (dalje: I. Beuc, *Povijest*).

Osnovni krajiški zakon iz 1807.

Sva prava i dužnosti graničara prvi su puta konkretnije definirana tek osnovnim krajiškim zakonom iz 1807. godine.⁵ Prema njemu su svi posjedi i dalje „vojna lena“, data graničarima na trajno i neotuđivo korištenje, dok je vrhovni zemljišni gospodar i dalje car (čl. 1). Osnovna životna zajednica u Vojnoj krajini bila je graničarska zadruga, i kao takva bila je pod osobitom zaštitom, jer su vojne vlasti procijenile kako se samo u takvoj većoj zajednici, sastavljenoj od jedne, a najčešće i više obitelji, može uspješno voditi gospodarstvo uz neometano obavljanje vojne službe. Posjednik zemlje mogla je biti samo ona obitelj ili pojedinac, koji je uživao dospelost, te se podvrgavao obvezi služenja vojske⁶, ili pak onaj, tko se namjeravao doseliti na područje Vojne krajine i time ispunjavati obveze graničara. Karakter posjeda bio je trojak: ograničeni posjed, neograničeni posjed i privilegirani posjedi. Neograničeni posjed uživao je onaj, tko je ispunjavao bezuvjetnu i besplatnu osobnu vojnu dužnost, i spadao u redovni graničarski sloj (njem. *der obligate Grenzstand*). Ograničeni se posjed odnosio na dijelom ograničene, a dijelom nikakve vojne dužnosti. Privilegirani posjedi bili su oni posjedi, koji su zakonskim putem stečeni još prije stupanja na snagu *Osnovnog krajiškog zakona* (čl. 2). Stanovnici slobodnih vojnih općina i „civilnog“ dijela Slavonije i Hrvatske, koji nisu ispunjavali vojne obveze, nisu mogli stjecati posjede u Vojnoj krajini. Iznimka je bila moguća samo u slučaju poticanja i razvoja trgovine i obrta, kada je i strancima bilo dopušteno kupovanje građevinskog zemljišta i kuća graničara, u svrhu otvaranja pogona ili manufaktura (čl. 3 i 4). Vojni časnici, katoličko svećenstvo i činovnici, kao ograničeni posjednici, mogli su postati vlasnici po jedne kuće i najviše 1 jutra vrta, a trgovci i obrtnici, koji nisu živjeli u zadruzi, do 3 jutra posjeda. Muški članovi onih obitelji, koji su na ograničen način uživali neki posjed, mogli su sami steći neograničeni posjed, ukoliko bi se u potpunosti podvrgli vojnim obvezama (čl. 5). Ove su odredbe bile usmjerene na to da se što je više moguće održi posjed seljaka-graničara i njihovih obitelji, kao temelj na kojemu počiva sustav Vojne krajine, a ujedno ograniči časnicima prekomjerno stjecanje posjeda. Samo je pravoslavno svećenstvo moglo neograničeno stjecati posjede, jer je ono obavljalo sve vojne dužnosti kao i redovni graničarski sloj.⁷

Obrtnicima i trgovcima bilo je u načelu dopušteno posjedovati samo jednu stambenu kuću, jer bi u protivnom to moglo dovesti do neželjenih dijeljenja zadruga. Iznimno bilo im je dopušteno izgraditi dodatnu kuću na nekom praznom zemljištu, pod uvjetom da ju u roku od dvije godine prodaju nekoj drugoj posjedovno sposobnoj osobi, ili daju u zakup, ukoliko bi se kuća nalazila izvan mjesta obitavanja njenog vlasnika.⁸

5 F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 3, 144-279.

6 Obveze i vojne dužnosti graničara opisuju čl. 91-138 osnovnog krajiškog zakona. F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 3, 229-268.

7 *Isto*, 152-153.

8 *Isto*, 158.

Zakup neke kuće ili posjeda bio je zabranjen vojnim časnicima, katoličkom svećenstvu, činovnicima, građanima slobodnih vojnih općina, trgovcima, obrtnicima i „provincijalcima“⁹ (čl. 6). Ovaj je zakon razradio i problematiku privilegiranog posjeda, tj. omogućio je osobama, koje su nekretnine stekli zakonskim putem prije donošenja ovoga zakona, ostanu u posjedu istih, čak i ako bi prema novoj klasifikaciji mogli imati tek ograničeno, ili gotovo nikakvo pravo na posjed. Takav, privilegirani posjed mogla su naslijediti djeca vlasnika, po njegovoj smrti, pod istim pravima i obvezama, koji su bili vezani na oca, a posjed je mogao postati običnim graničarskim posjedom, tek ako bi ga kupio netko iz redovnog graničarskog staleža (čl. 7). Najčešće su to bili posjedi koje su stjecale crkve, bilo darovanjem, oporučno, ili kao posjed dodijeljen im pri novim naseljavanjima.¹⁰ Ostali graničari, koji su obavljali vojne dužnosti, svoj posjed su uživali neograničeno i slobodno, a oduzet im je mogao biti samo u određenim slučajevima (čl. 8). Odsteta se dijelila onda ako bi im posjed bio oduzet u svrhu gradnje cesta ili državnih građevina od opće koristi (čl. 9). Kako bi se smanjila rastrkanost naselja i povećala unutarnja sigurnost u Vojnoj krajini, vojne su vlasti dopuštale pojedinim obiteljima, koje su živjele na većoj udaljenosti od nekog sela, da svoj posjed zamijene za drugi, ili, ako nisu imali drugog zemljišta za gradnju nove kuće, ono bi im se dodijelilo oduzimanjem dijela posjeda druge obitelji uz primjerenu naknadu. Ovakva su preseljenja bila čak poželjna, jer bi se, osim okrupnjavanja naselja, donekle suzbilo tada učestalo pljačkanje udaljenih posjeda od strane raznih pljačkaških bandi. U mnogim slučajevima, vojne su vlasti provodile i prisilna preseljenja pojedinih zadruga, kojima bi zauzvrat bili dodijeljeni neki privilegiji (novčane potpore, besplatno drvo za gradnju nove kuće, privremeno oslobođenje od služenja vojske i davanja robote u godini preseljenja i sl). U svakom je slučaju pukovnji bilo potrebno pribaviti dopuštenje od generalne komande (čl. 10 i 11).¹¹

Kako bi se održala postojanost seljačkog posjeda, sva je nepokretna imovina podijeljena na djedovinu (njem. *Stammgut*) i tzv. preostalu zemlju (njem. *Überland*). Djedovina je označavala osnovni posjed seljaka-graničara, koji se u pravilu nije smio prodavati, a obuhvaćao je, u propisanoj veličini, vrtove, njive i livade, a zajedno s kućom i drugim gospodarskim zgradama činio je tzv. punu „sesiju“, ili „selište“ (njem. *Grundansässigkeit*), dok je preostala zemlja označavala sav ostali posjed nekog graničara, poznat i pod nazivom *predij*. Njime je obitelj smjela slobodno raspolagati, tj. on je mogao biti predmetom kupoprodaje, zamjene ili darovanja, naravno, uz prethodno pribavljeno odobrenje pukovnije. Nositelj vojnog lena bio je starješina zadruge, u pravilu najstariji muški član, a sva imovina vodila se kao zajedničko vlasništvo zadruge. Odlukom vojnih vlasti utvrđeno je kako puno selište

9 Misli se na stanovnike „civilne“ Hrvatske i Slavonije.

10 F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 3, 155-156.

11 *Isto*, 158-159.

ne smije premašivati posjed veličine 1 jutra kuće, okućnice i vrta, 24 jutara njiva i 10 jutara livada. Ako bi obitelj posjedovala više od toga, taj bi se posjed vodio kao preostala zemlja. Kao najmanje dopušteni posjed djedovine, potreban za uzdržavanje jedne graničarske obitelji, bilo je propisano $\frac{1}{4}$ selišta, što je značilo da je pojedina graničarska obitelj mogla, uz kuću, imati najmanje 6 jutara njiva i 2 $\frac{1}{2}$ jutara livada. Ako bi joj to nedostajalo, pukovnija bi takvim obiteljima dodjeljivala, ako bi je bilo, općinsku zemlju. Sama je obitelj na koncu mogla odlučiti koji će dijelovi zemljišta ulaziti u djedovinu, a koji u preostalu zemlju. Samo vinogradi, dijelom i voćnjaci, ako se nisu nalazili na kućnom posjedu, nikako nisu mogli biti ubrajani u djedovinu (čl. 12-14). Pri tome se strogo vodilo računa o tome da svaka obitelj može posjedovati samo onoliko posjeda, koliko se može obrađivati. Ako bi neka obitelj eventualno stekla vlasništvo nad djedovinom neke druge obitelji, bilo smrću, preseljenjem ili drugim putem, a sama nije imala dovoljno ljudi za njeno obrađivanje, morala ju je prodati nekoj drugoj imovno sposobnoj obitelji u roku od dvije godine. S druge strane, posjedi obrtnika i trgovaca, koji nisu ulazili u redovni graničarski sloj, uvijek su se vodili kao preostala zemlja, i njima se smjelo slobodno trgovati.¹²

U Vojnoj krajini nije bilo državnih poreza (tzv. *kontribucija* ili *dica*), a sva podavanja išla su izravno u blagajnu pukovnije. Svaka je graničarska obitelj bila oslobođena davanja na kuću, a od poreza obavezna je bila jedino zemljarina, koja se plaćala po veličini posjeda. Obrtnici i trgovci plaćali su i porez na obrt i trgovinu, a vlasnici mlinova i tzv. mlinarinu. Porez na kuće plaćao se samo u slobodnim vojnim općinama. Naturalnih davanja u Vojnoj krajini nije bilo, obvezna je još bila robota u javne svrhe, koja se također mjerila po veličini posjeda, a u prosjeku je iznosila oko 18 besplatnih godišnjih dana ručnog rada, i još po 4 dana vučnog rada za svaki komad stoke. Činovnici, časnici, trgovci i obrtnici bili su oslobođeni robote, no kao osobni otkup plaćali su tzv. *relutum*, koji je iznosio godišnje po 25 kr. za svako jutro njiva i livada. Od javnog besplatnog rada bez ikakve naknade oslobođeni su viši časnici, katoličko i pravoslavno svećenstvo, kuće serežana, strani doseljenici u godini doseljenja, te one kuće, kojih su pojedini članovi bili unovačeni. Obveza podvoza bila je obavezna za sve.¹³

Pašnjaci su bili u vlasništvu općina, a uživati su ih mogli svi graničari. Općina je dio pašnjaka, u slučaju da nije bilo drugog zemljišta, mogla besplatno prepustiti pojedinim obiteljima, kojima je nedostajalo zemlje za djedovinu. Čest je bio slučaj i krčenja šuma, kako bi se dobilo obrađivo zemljište, davano obično novim doseljenicima ili siromašnijim obiteljima. Davanje pašnjaka časnicima, činovnicima, trgovcima i obrtnicima bilo je strogo zabranjeno (čl. 16). Sama djedovina nije se

12 Cehovski organizirani obrti bili su koncentrirani u slobodnim vojnim općinama i „štopskim“ mjestima. Redovni graničari se, zbog obveze služenja vojske, nisu smjeli baviti profesionalnim obrtima, već samo obrtima u vidu sporednih zanimanja. Iz graničarskih obitelji za obrtnike su se regrutirali isključivo vojno nesposobni mladići. Poglavlja ovoga zakona iz 1807. godine, koja se odnose na bavljenje obrtom i trgovinom u: F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 3, 194-199.

13 Isto, 229-275.

smjela prodavati, niti se smjelo njome slobodno raspolagati. Također se taj posjed nije smio dati u zakup, niti založiti, a ako je već bilo vjerovnika zbog duga obitelji, onda su pukovnijske vlasti bile dužne naći druga rješenja, kako bi se potraživanja namirila. Pljenidbi takve imovine prilazilo se tek u iznimnim slučajevima. Prodaja djedovine bila je moguća samo onda ako bi obitelj prešla na neki drugi posjed, ili se uzdružila u neku drugu obitelj (čl. 17). Odlučnost vojnih vlasti, da se u potpunosti održi tradicionalni seljački zadrudni život kao temelj opstojanja Vojne krajine, govori i činjenica da su na razni način pronalazili sredstva za pomoć siromašnim zadrugama, koje bi, bilo ratovima, zarobljeništvom, bolešću ili nekim drugim razlogom, ostale na neko vrijeme bez dovoljno radne snage za održavati domaćinstvo. Tada bi im općina naredbom dodijelila pojedince kao besplatnu ispomoć. Zakup djedovine bio je moguć jedino u slučaju da je obitelj toliko osiromašila da po više godina ne bi bila u stanju obrađivati svoj posjed. Tada bi zakup prestajao zakonskim putem čim bi se zadruga materijalno oporavila (čl. 19, 20). Prodaju djedovine, ili nekog njenog dijela, vojne su vlasti provodile samo u iznimnim slučajevima, kada se ne bi moglo naći drugog načina za namiru vjerovnika, ili materijalni oporavak zadruga. Tada bi se prodaja provodila putem javne dražbe, a kupiti ju je mogla, naravno, samo imovno sposobna zadruga s punim pravom na vlasništvo zemlje (čl. 21). Zamjene pojedinog zemljišta između graničarskih obitelji bile su dozvoljene, zamjene pak, zemlje graničara s posjedom obrtnika i trgovaca, samo u slučaju, da se time ne bi naškodilo posjedu graničara. Zamjene „privilegiranih“ posjeda s posjedima „pravih“ graničara moglo je odobriti samo Dvorsko ratno vijeće (čl. 22). Sav posjed, naprotiv, koji se ubrajao kao preostala zemlja, stajao je slobodno na raspolaganju svakoj obitelji. Moglo ga se dati u zakup, založiti, ili prodati. Pri prodajama i stjecanju posjeda svaki je novi doseljenik u Vojnu krajinu imao ista prava kao i pripadnik redovnog graničarskog sloja, od trenutka kada bi se podvrgao vojnim obvezama (čl. 23). Vojna je krajina poznavala i pravo prvokupa, koje se ostvarivalo u slučaju da je zemlju prodavao netko, tko ju je stekao legalno, a do donošenja ovoga zakona nije uživao status graničara. U tom bi slučaju seljak, uživatelj statusa pravog graničara, ostvarivao pravo prvokupa, a prednost bi imala ona obitelj, koja još nije uživala temeljni posjed u punoj veličini, ili pak ona obitelj, koja, u razmjeru s vojnim obveznicima koje daje, uživa najmanje zemlje (čl. 24).

Daljnji zakonski članci razrađuju pitanja zakupa, zaloga i prodaje nekretnina, i uglavnom se zasnivaju na Općem građanskom zakoniku, kakav je bio na snazi u čitavoj Habsburškoj monarhiji. Iznimka, koja se odnosila na Vojnu krajinu, bila je u tome, što je, uz obvezu sastavljanja ugovora o svakoj promjeni na posjedu, prethodno bila potrebna suglasnost svih za to sposobnih članova kućne zadruga. Takav bi se ugovor potom podnio na odobrenje pukovnijskim vlastima, i, konačno, unio u zemljišne knjige (čl. 29, 30). Također je bilo potrebno pukovnijsko odobrenje,

u slučaju kada bi graničar želio pretvoriti njivu ili voćnjak u livadu, i obratno.¹⁴ Ako bi se pak određeni dio posjeda želio pretvoriti u vinograd, pukovnija je strogo pazila da to bude samo na za to prikladnom zemljištu (čl. 31, 32). Niti jedan se posjed nije smio ostaviti neobrađenim duže od tri godine, jer bi se u protivnome takav posjed dodijelio siromašnijim obiteljima. Ako se pri tome radilo o zemljištu koje je ulazilo u djedovinu, onda bi se, u pravilu, od preostale zemlje oduzeo jedan dio i pridodao djedovini, kako bi se održao gore navedeni minimum propisanog posjeda (čl. 33).

Pravo na vlasništvo imali su svi muški članovi zadruge, bez obzira bili oni njeni članovi od rođenja, ili su se u zadrugu priženili, ili ušli u nju na bilo koji način. Ako više u obitelji nije bilo muških članova, ta prava prelazila su i na ženske potomke. No, da bi se osiguralo kontinuirano vršenje vojne službe, bila je bar jedna od njih dužna, u roku od dvije godine svojom udajom dovesti u kuću vojno sposobnog muškarca, koji bi tako postao punopravan član zadruge, kao da je iz nje i potekao. Posjed bi se tada prepisao na njegovo ime, i on bi nad njime vodio sav nadzor. Ako bi, pak, u kući ostala samo jedna žena, udana za muškarca, koji ne bi bio voljan prihvatiti vojne obveze, već se posvetiti drugim djelatnostima, onda je ona bila dužna, pod prijetnjom konfiskacije, posjed u roku od dvije godine prodati nekome iz sloja redovnih graničara (čl. 34, 35). U slučaju kada bi jedna zadruga izumrla, ili se potpuno razvrgnula, te više ne bi bilo nikoga, tko bi kućanstvo održavao, posjed bi prema nasljednom redu prešao u ruke muškim rođacima posljednjeg vlasnika. Zemlju je mogla naslijediti i ona rodbina, koja nije živjela u Vojnoj krajini, no, ako se ne bi podvrgla vojnim obvezama i pristala naseliti se na naslijeđenom posjedu, bila je dužna posjed prodati u roku od dvije godine. Isto tako se posjed u roku od dvije godine morao prodati, ako bi ga naslijedila neka graničarska obitelj, koja ga, uz već postojeći vlastiti posjed, ne bi mogla obrađivati. Posjede graničara iznimno su mogli steći i vojni časnici, činovnici i građani slobodnih vojnih općina, ali samo u slučaju da bi se podvrgli vojnim obvezama, i tako ušli u redovni graničarski sloj. Jedino katoličko svećenstvo nikako nije moglo naslijediti posjed neke graničarske obitelji (čl. 36-38). Ako pak izumrla zadruga više nije imala ni bliže ni daljnje rodbine, posjed bi pripao Vojnoj krajini. Takav posjed vojne su vlasti obično dodjeljivale onim zadrugama, koje još nisu imale punu sesiju, ili onima, koje bi, u razmjeru s vojno sposobnim članstvom, imale premalo posjeda za svoje uzdržavanje. Često se takav posjed dodjeljivao i novim doseljenicima (čl. 39-40).

14 To je bilo potrebno zbog ravnoteže između posjeda djedovine i preostale zemlje.

Promjene nakon ukidanja feudalnih odnosa 1848. godine

Neke velike promjene u pogledu prava na stjecanje zemlje nisu se dogodile niti nakon donošenja novog Osnovnog krajiškog zakona, koji je na snagu stupio 1850. godine. Najveća promjena odnosila se na formalno vlasništvo nad zemljom. Naime, ukidanjem feudalnog sustava na području Habsburške monarhije i donošenjem novog ustava 1849. godine nestaju one tradicionalne veze, koje su obilježavale stoljetne odnose između seljaka-obrađivača zemlje i njihovih zemljišnih gospodara. To je na području Vojne krajine praktično značilo da je seljak-graničar postao jedini i punopravni vlasnik čitavog zemljišta, kojega je dotada uživao kao njegov korisnik. Također je ukinuta i rabota, tj. obveza besplatnih radnih dana. Sve ovo, kao i odluka o formiranju općina 1862. godine, značilo je polaganje građanskih elemenata u životu Vojne krajine, i sve osjetnije izjednačavanje graničara u pravima sa svim ostalim stanovnicima krunskih zemalja Habsburške monarhije.¹⁵

Vlasništvo nad posjedom i dalje je ostalo vezano jedino uz obvezu služenja vojske, a onaj, tko je želio steći zemlju i nastaniti se na području Vojne krajine, morao je prethodno dobiti dozvolu pukovnijskih vlasti. Stranci su također mogli dobiti austrijsko državljanstvo, i to preko Glavnog zapovjedništva za Vojnu krajinu u Zagrebu. Obrtnicima, trgovcima i industrijalcima dozvoljavalo se naseljavanje na području Vojne krajine i kupovanje zemljišta za izgradnju magacina i manufakturna, ili kupovanje već postojećih zgrada, uz oslobođenje od služenja vojske. Godine 1862. dozvoljeno im je posjedovanje većih mlinova, a od 1868. godine i gostionica, svratišta i drugih većih objekata.¹⁶

I dalje je na snazi ostala podjela posjeda na djedovinu i preostalu zemlju, u istoj količini i istom omjeru, kakvog je odredio prethodni zakon iz 1807. godine. Djedovinom se nije moglo slobodno raspolagati, no dopušteno je bilo založiti najviše do trećine iznosa procijenjene vrijednosti djedovine. Klasična podjela posjeda na djedovinu i preostalu zemlju ukinuta je tek 1868. godine, a kao novi minimum neotuđivog zemljišta određena je količina od ½ dotadašnjeg punog selišta. Časnicima, činovnicima i svećenicima, koji nisu živjeli u zadruzi, prošireno je pravo stjecanja do 3 jutara posjeda, a obrtnicima i trgovcima do 6 jutara posjeda. Ograničenje je prestalo važiti onda, kada bi se podvrgli izvršavanju vojnih obveza, kao i svi graničari. Već 1862. godine bilo im je dozvoljeno posjedovanje do ¼ punog selišta, što je, prema normativu iz 1807. godine, značilo oko 8 ½ jutara posjeda. Konačno, vojne su vlasti popustile i u ovim ograničenjima, pa im je 1868. godine omogućeno da stječu posjede u istoj onoj mjeri, koja je vrijedila i za obične graničare.¹⁷

¹⁵ O formiranju općina, općinskih magistrata, vijeća i drugih tijela vidi: F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 4, 310-325; I. Beuc, *Povijest*, 232-234.

¹⁶ F. Vaniček, *Spezialgeschichte*, sv. 4, 333-335.

¹⁷ *Isto*, 336-338.

Pašnjaci su postali puno vlasništvo općina, koje su njima sada mogle slobodno raspolagati. Dano im je pravo, da pojedine dijelove pašnjaka uz novčanu naknadu, a iznimno i bez nje, daju podijeljenim zadrugama, ili pojedinim doseljenim obiteljima, kojima bi nedostajalo zemlje. Kasnije im je dopušteno i da pojedine dijelove mogu pretvoriti u plodne njive ili livade.

Šume su bile u vlasništvu države, a svaki je graničar imao pravo na besplatno drvo za ogrjev ili za gradnju kuće, a također su imali i pravo besplatnog korištenja općinskih pašnjaka radi ispaše svoje stoke. Šumsku taksu za drvo plaćali su jedino obrtnici i trgovci u svrhu izgradnje manufaktura, pogona ili tvornica.¹⁸

Izmjene u odnosu na zakon iz 1807. godine dogodile su se i na području bavljenja obrtom i trgovinom. Ukinuti su cehovi, a ujedno i sva druga ograničenja pri izučavanju i bavljenju obrtom u Vojnoj krajini. U svrhu poticanja trgovine i obrta na području Vojne krajine, osnovana je trgovačka i obrtnička komora za Vojnu krajinu u Sisku.¹⁹

Zemljišne knjige i metapodaci

Prema gore prikazanom povijesnom i zakonodavnom razvoju u normiranju posjedovnih odnosa u Vojnoj krajini, razvidno je kako je s promjenama u vremenu od 1786. do 1892. godine, bilo potrebno postojeće podatke i evidencije prilagođavati suvremenim odredbama, te je u tom rasponu ukupno sastavljeno 3 serije zemljišnih knjiga:

- serija: 1786–1808. godine, tj. od sastavljanja prve gruntovnice u okviru „jozefinskog“ katastra, do donošenja Osnovnog krajiškog zakona 1807. godine,
- serija: 1808–1861. godine, tj. od cit. Zakona do novog zakona iz 1850. godine i osnivanja krajiških općina i
- serija: 1861–1892. godine, tj. do sastavljanja nove gruntovnice sa zemljišno knjižnim ulošcima.

Obzirom na važnost i značaj zapisa, Državni arhiv u Vukovaru u suradnji s tvrtkom Arcanum Adatbазis kft. Budapest proveo je 2014. godine digitalno snimanje svih zemljišnih knjiga, a rezultat je ukupno 40.845 pojedinačnih snimaka, pohranjenih u repozitoriju Arhiva.²⁰ Zemljišne knjige sastavljene su za svaku satnju u sastavu pukovnije, a posjedi su se bilježili prema sistemu registarskih listova.

18 *Isto*, 338-345.

19 *Isto*, 345-347.

20 Tehničke specifikacije snimaka: Format: jpg, bez kompresije; razlučivost 300 dpi; dubina 24 bit; dimenzije 8688 x 5792 mm.

Svaki se registarski list odnosio na popis cjelokupnog posjeda koji je pripadao jednom kućnom broju, a sadržavao je podatke o vlasniku i njegovom statusu (graničarska zadruga ili obrtnik), te evidencije o posjedu. Evidencije o posjedu sastoje se od tri osnovna dijela: prvi dio sadrži topografske oznake smještaja pojedinih čestica zemljišta, te njima granične posjede.

Prilog 1. DAVU. BGP-GUVk, knj. 9. Gruntovna knjiga Bošnjaci 1786.

Drugi dio sadrži podatke o vrsti (kuća s okućnicom, vrtovi, vinogradi, pašnjaci, njive i sl) i količini posjeda, izraženoj u tada važećim austrijskim mjerama, s osnovnom podjelom na tzv. djedovinu i preostalu zemlju. Treći dio sadrži upise o vlasništvu, njegovim promjenama (kupovina, prodaja ili nasljedstvo), zalogu imovine i sve ostale zabilježbe koje se izravno ili neizravno odnose na raspolaganje imovinom, i to za svaki pojedini posjed koji je pripadao kućnom broju, s posebno vrijednim zapisima koji sadrže podatke o pravima krčmarenja, plodouživanjima, suvlasništvima u posjedima mlinova i manufaktura, uzadruženjima, tj. primanjima novih članova u zadrugu, zadružnim diobama i sl. Tako koncipirani podaci mogu pružiti obilje informacija za proučavanje razvoja posjedovnih odnosa u Vojnoj krajini, te brojnih drugih znanosti, poput genealogije, demografije, toponimije, društvene strukture tadašnjeg stanovništva, etnologije, pa čak i lingvistike.

Kako bismo odredili moguće metapodatke opisa registarskih listova zemljišne knjige, pristupili smo valorizaciji i strukturiranju zapisa s relevantnim podacima koji bi bili polazišna točka za povijesna i druga istraživanja koja se odnose na obitelji, zadruge, vlasništvo i posjede. Obzirom je izvor svakog istraživanja o posjedu

obitelj tj. u ovom slučaju krajiška zadruga, u fokusu je navođenje podataka poput imena i prezimena, koji se, povezivanjem s registarskim listovima i pripadajućim kućnim brojevima sa bilježenim slijedom promjena vlasničkih odnosa, lako mogu iskoristiti u istraživanjima posjedovnih odnosa u kontinuitetu sve do današnjih dana.

U radu ćemo se osvrnuti na ogledni primjer metapodataka, izrađen na temelju obrade jedne iz posljednje (treće) serije zemljišnih knjiga, sastavljene 1861. godine za mjesto Andrijaševci u sastavu vinkovačke satnije.

Prilog 2. DAVU. BGP-GUVk, knj. 95. Gruntovna knjiga Andrijaševci.

Za svaku je zemljišnu knjigu izrađena baza podataka u *Excel* tabličnom pregledniku. Obzirom su zemljišne knjige od svojih početaka vođene na njemačkom jeziku, bila je potrebna sveobuhvatna transliteracija zapisa i prilagodba naziva mjesta, osobnih imena i pravnih pojmova vezanih uz regulaciju vlasničkih odnosa standardiziranom hrvatskom jeziku. S dobivenim podacima strukturirana je tablica sa slijedećim opisnim elementima:

1. *Registarski list*. Redni broj upisa registarskog lista je ujedno i redni broj stranice knjige, a svaki je registarski list sadržavao evidenciju posjeda za svaki pojedini kućni broj. Ukoliko se pokazalo da je stranica knjige nedostatna za upis cjelokupnog posjeda, tada se niz nastavljao i na slijedeći registarski list, što je u praksi značilo kako je često jedan kućni broj svoj posjed imao evidentiran u više registarskih listova u nizu. Kada je evidencija posjeda za pojedini kućni broj zaključena, započinjao je novi registarski list posjedom novog kućnog broja. No, ukoliko se dogodilo da slijedom brojnih promjena vlasništva (diobe, nasljedstva, kupoprodaje i sl.) kasnije više nije bilo slobodnog mjesta za upis na stranice knjige gdje

- je bio evidentiran posjed matičnog kućnog broja, tada se vršio prijenos na prvi slobodni registarski list, koji se obavezno bilježio u rubrici *Napomene*.
2. *Kućni broj*. Navodi se oznaka kućnog broja koji je sadržavao podatke o posjedu. Kućni brojevi vođeni su u nizu za sve kuće u mjestu, i za razliku od topografskih oznaka čestica, od prvotnog dodjeljivanja 1786. godine nikad se nisu mijenjali, sve do početka 20. stoljeća i numeriranja kuća prema uličnom nizu.
 3. *Vlasnik*. Navodi se oznaka osobnih imena vlasnika posjeda i njihov status. Ukoliko se radilo o obrtnicima, učiteljima, vojnim časnicima ili drugim društveno kategoriziranim osobama, redovno se bilježilo i njihovo zanimanje. Kada je u vremenskom kontinuitetu vođenja knjige došlo do promjena vlasnika, podaci o novom vlasniku bilježili su se u novi red.
 4. *Topografski broj*. Označava topografsku oznaku čestice kućnog broja u numeracijama koje su korištene pri izradi katastarskih planova. Usporedbom podataka iz zemljišnih knjiga sa sačuvanim katastarskim planovima lako se može rekonstruirati položaj kućnih brojeva i pripadajućih posjeda. U tablici metapodataka bilježene su samo one čestice koje su se odnosile na posjed kuće, dok su podaci o česticama pripadajućih posjeda izostavljene kao suvišne i nepotrebne. Ukoliko je za istraživanje potrebno, uvidom u kućni broj i poveznicom sa slikovnom datotekom bez poteškoća može se sumirati čitav zadružni ili kućni posjed.
 5. *Promjena vlasništva*. Bilježila se, ukoliko je ista upisana u zemljišne knjige, pravna osnova svih vlasničkih promjena, poput zadružnih dioba, kupoprodaja, stečevina, ili pak ovršnih sudskih postupaka.
 6. *Nadnevak*. Podatak je vezan uz godinu svake promjene vlasništva kućnog posjeda.
 7. *Napomene*. Bilježene su sve bitne napomene vezane uz kućni posjed. Ovdje se nalaze podaci poput zabilježbi godine dioba zadružnog posjeda ili stjecanja novih kućnih brojeva uslijed razlaza, primanjima novih članova u zadrugu (uzadruživanja) ili izlazima pojedinaca iz matične kuće, te evidentiranja nekih gospodarskih prava, kao što je bilo pravo krčmarenja i držanja svratišta ili su/vlasništva u posjedima mlinova (tzv. „suvara“ i vodenica). Na ovom su mjestu bilježeni i svi eventualni prijenosi upisa na nove registarske listove, ako je u međuvremenu došlo do „zasićenosti“ upisa te više nije bilo moguće bilježiti promjene vlasništva na matičnom registarskom listu pojedinog kućnog broja.
 8. *Broj slikovne datoteke*. Bilježi se redni broj slikovne datoteke za svaku pojedinu knjigu u digitalnom repozitoriju.

Ovako strukturirane opisne podatke zorno prikazuje slika u prilogu.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
1	Registarski list	Kućni broj	Vlasnik	topografski broj	promjena vlasništva	nadnevak	napomena	broj slike	
2	1	1	Mihaljković Jenko, graničar	2				0001 - 0008	
3	4	2	Mihaljković Vid (Prakaturovi), graničar					0009 - 0014	
4			Mihaljković Marijan		dioba zadruge	1886.			
5			Mihaljković Marijan i Vrančević Matilda		ženidbeni ugovor	1886.			
6	7	3	Gloščić Joso (Božkovi), graničar	71			prijenos na list 888	0015 - 0020	
7	10	4	Ižaković Marko (Blažević), graničar	70				0021 - 0026	
8			Ižaković Martin, zadruga						
9	13	5	Ižaković Joso (Stipin), graničar	69				0027 - 0030	
10			Ižaković Munkica, udova		sudska odluka	1887.			
11	15	6	Galović Anton (Jelić), graničar	8/1				0031 - 0034	
12	17	7	Kljeković Matat, graničar	88/1				0035 - 0038	

Prilog 3. Primjer tablice s metapodacima za knj. 95 općine Andrijaševci.

Iskoristivost opisa na postojećim mrežnim platformama

Mađarska tvrtka Arcanum Adatbazis kft. iz Budimpešte prije više godina kreirala je i implementirala jedinstven projekt pod nazivom Mapire, koji u stvari predstavlja mrežnu stranicu starih, detaljnih, georeferenciranih povijesnih karata na aktualnim kartama, a nastalu kao rezultat međunarodne suradnje više nacionalnih arhiva i katastarskih ureda.²¹ U osnovi se radi o dvije cjeline vojnih i katastarskih planova: vojne karte odnose se na tri katastarske vojne izmjere, izrađene na području bivše Austro-Ugarske Monarhije u vremenu od 1763. do 1887. godine (izvor: Ratni arhiv u Beču), te katastarskih izmjera, koje su započele s prvim, tzv. „stabilnim“ katastrom 1817. godine i dovršene do druge polovice 19. stoljeća (izvor: Hrvatski državni arhiv). Unos digitaliziranih katastarskih i vojnih karti izvršen je pomoću metode „georeferenciranja“ koja se zasniva na mogućnosti definiranja GPS koordinata za svaki piksel digitalne snimke. Tako se karta, koja je u stvari dvodimenzionalni prikaz trodimenzionalnog objekta, georeferenciranjem ponovo pretvara u trodimenzionalni objekt, te se, poznavanjem metoda geodetskog snimanja, unosi u GIS sustav (GlobalMapper) ili ručno. GIS sustav potom prepoznaje GPS koordinate za svaki uneseni piksel digitalne snimke, a rezultat je u konačnici virtualno složena karta s mogućim „sinkroniziranim preglednikom“ položaja svakog mjesta kroz razne povijesne epohe.²²

21 Sándor Biszak, Mapire: Povijesne karte Habsburške Monarhije, *Časopis @rhivi*, br. 2, Zagreb 2017.

22 Arcanum Adatbazis kft. Budapest, <https://mapire.eu/en/> (Pristup: 20.5.2020).

Tako prikazane katastarske karte s ucrtanim topografskim oznakama čestica u budućnosti bi se mogle povezati s metapodacima iz zemljišnih knjiga, opisanim u prethodnom poglavlju, a u konačnici bi spoj metapodataka s planovima svakog pojedinog naselja mogao isporučiti dodatnu vrijednost obrade i korištenja razvoja posjedovnih odnosa. Takvim postupkom u virtualnom se okružju povezuje položaj svake pojedine čestice s prikazom kontinuiteta vlasničkih odnosa i drugim relevantnim podacima (vidi prethodno poglavlje). Povezivanje položaja kućnog broja s vlasničkim slijedom tehnološki je moguće izvršiti putem „skočnih prozora“ na kartografskom prikazu svake pojedine topografske oznake pojedine čestice, ili drugim alternativnim metodama, pred kojima, vjerujemo, predstoji još faza razvojnih postupaka i interdisciplinarnе suradnje, uvjetovanih, dakako, s jedne strane osiguranjem potrebnih financijskih sredstava, a s druge strane i potrebnih ljudskih resursa da se takav projekt oživotvori u praksi.

Daljnji rad na izradi metapodataka i njihovom povezivanju sa digitaliziranim zemljišnim knjigama i katastarskim planovima bivše Vojne krajine na državnoj je razini moguće promatrati i u okviru *Nacionalnog plana digitalizacije kulturne baštine 2025*, kojemu su kao osnovni ciljevi postavljeni:

- Uspostavljanje umreženog središnjeg sustava za digitalnu kulturnu baštinu,
- Osiguranje i poticanje korištenja digitalne kulturne baštine,
- Kontinuirano praćenje, vrednovanje i izvještavanje o rezultatima Nacionalnog plana,
- Razvoj novih proizvoda i usluga.

Plan se trenutno nalazi u verziji nacрта kojega je izradila Radna skupina za izmjenu i dopunu strategije digitalizacije kulturne baštine, sastavljena od stručnjaka s područja informativnih, obrazovnih i humanističkih djelatnosti, a objavljen je na mrežnoj stranici Središnjeg državnog portala *e-Savjetovanja* Vlade Republike Hrvatske.²³

Zaključak

Zemljišne knjige fonda Brodska graničarska pukovnija čine jedan od najvrijednijih arhivskih fondova koji se čuvaju u Državnom arhivu Vukovar. One svjedoče o historijskom kontinuitetu razvoja zemljišnih odnosa na teritoriju bivše Vojne Krajine. Knjige koje su sačuvane odnose se na naselja koja su pala pod nadležnost Vukovara i Županje nakon ukidanja Vojne Krajine. Podaci prikazani u radu stoga su izvor za izučavanje historije vlasničkih odnosa, kao i drugih nauka, kao što je demografija, genealogija, toponomija, sociologija, etnologija pa čak i lingvistika.

²³ Vlada Republike Hrvatske, *Nacionalni plan digitalizacije kulturne baštine 2025*, <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=10350> (Pristup: 20.5.2020).

Hrvatski državni arhiv u Vukovaru je 2014. godine digitalizirao sve Zemljišne knjige fonda Brodska graničarska pukovnija - Gruntovni ured Vinkovci, sačuvanih u rasponu 1786-1892. godine. Arhiv je trenutno u proceduri stvaranja opisnih metapodataka za građu sadržanu u zemljišnim knjigama, a isti će sadržati slijedeće: broj zemljišne knjige, broj kuće, topografski broj, informacije o vlasniku, informacije o pravnoj osnovi i datumu promjene vlasništva nad objektima, komentare i poveznicu sa slikovnim dokumentom koji sadrži digitalni zapis stranice iz zemljišne knjige. Digitalni zapis svake pojedinačne zemljišne knjige sa metapodacima čuva se u depou Hrvatskom državnom arhiva u Vukovaru, a zainteresiranim korisnicima može biti dostupan u čitaonici Arhiva.

Ono što daje vrijednost ovom procesu jeste mogućnost povezivanja tj. primjena metapodataka na postojeće web platforme, kakav je postojeći projekat "Mapire", koji predvodi kompanija Arcanum Adatbasis kft. iz Budimpešte. Ova kompanija razvila je web sistem georeferenciranja i sinhronizacije katastarskih planova i vojnih mapa svih dijelova bivše Austro-Ugarske, kroz različite periode. Povezivanje metapodataka koji se odnose na vlasničke odnose imovine i njenih zapisa u digitaliziranim planovima može korisnicima pružiti bogat uvid u regionalnu historiju, kao vrstu "lične karte" grada, sela ili naselja. Dodatno, generisani metopodaci sa digitalnim zapisima zemljišnih knjiga predstavljaju osnovni potencijal za korištenje historijskih izvora, kao dijela plana za digitalizaciju hrvatskog nacionalnog kulturnog blaga, 2025. kao centralne platforme za obradu i korištenje digitaliziranih historijskih izvora u Republici Hrvatskoj.

Summary

Land registries of the Brod Regiment are one of the most valuable archival fonds that are kept in the Croatian State Archives in Vukovar; they attest to the historical continuity of development of land ownership relationships in the territory of the former Military Frontier. They have been preserved for settlements that fell under the competence of the Vukovar and Županja districts after the disestablishment of the Military Frontier; the data therein represent a source for studying the history of ownership relationships, as well as other sciences, such as demography, genealogy, toponymy, sociology, ethnology and even linguistics.

In 2014, the Croatian State Archives in Vukovar digitized all land registries of the former Brod Regiment – Land Registry Office in Vinkovci, preserved in the period between 1786 and 1892; the Archives are currently in the process of generating descriptive metadata for the records contained in the land registries, which show the following: land registry folio, house number, topographical lot number, information about owners, information on legal grounds and date of change of ownership over objects, comments and a link containing the image file of the digital record of the page in the registry. Digital records of each individual land registry with metadata

are stored in the repository of the Croatian State Archives in Vukovar and may be examined directly in the Archives' reading room.

What adds value to this process is the possibility of linking, i.e. implementing metadata on existing web platforms, such as the existing web project "Mapire" by the Budapest-based company Arcanum Adatbazis kft., which developed a web system of georeferencing and synchronizing cadastral plans and military maps for all parts of the former Austria-Hungary through different periods. Linking metadata that pertain to ownership relationships of properties with their records in digitized plans may provide a comprehensive overview of regional history to users, as a sort of "personal identity card" of a town, village or settlement. In addition to that, the generated metadata with digital records of land registries represent the basic potential of using historical sources as part of the creation of the Croatian national cultural heritage digitization plan 2025 as the central platform for the processing and use of digitized historical resources in the Republic of Croatia.